

Miscellaneous information about the Shembu
Chunu and other K13/21
K13, nearby tribe. F. Vilakazi
17/10/21

s497 (26)

AM/3/21

F. Vilakazi

1. Izekwa uNtombane Fusi owendele kwakubeka
no Nzondo Mcunu ka Dlayisa.

uFokothi Fusi.

uFokothi kwakuyinduna ka Dingane inkosi yakwazulu. Kwathi ngelinye ilanga uFokothi waxabana noNdlela beno Nzobo izinduna nkulu zika Dingane. Uthena umaqaxabane uFokothi waqona ukuthi inkosi uDingane ifuna ukuqaba makaqulawe. Kuthena musukwane inkosi iphake impi ukuyovimbezela emuzini ka Fokothi wezwakuqala uFokothi ukuthi inkosi isiphaka impi ukuzomqulala ngoqaba exaqane nezinduna ezinkulu.

- uFokothi Thusi wenza njengo zokuFoca induna yakhe futhi uDingane. Kwathi otshwaleni oquphuma emuzini wakhe kwafumaniseka into indizaphezulu intanta otshwaleni. uSebuza uNdlela ukuthi
2. muhlola munilona Fokothi? uFokothi akasaphumeleli, usethi nami kangazi lutho nina qakomkhulu. Kwafumaniswa ukuthi umhlapho wehashi lona. Usesuka uNzobo useqikela uDingane. Inkosi yona yayinqekho kulewo mukhandlu. Isithi inkosi makaqizwe uFokothi waqizwa uFokothi. Uthena ngokufika eduzane inkosi yatshaka amathe. Usekuleka njalo uFokothi. uFokothi indoda eyazi amakhambi kakhulu. Kuthiwa yamelapha uDingane njengoqaba wathi noma esemqizile akamunquma. Wathi njena muhlola muni lona engiwuzwa ngawe na? uFokothi wathi nami ngamangala nkosi angiwazi
 3. ukuthi wawenziwe uqani lomuhlala. Inkosi yaphinda yatshaka amathe yathisithela ngingakuqoni. Neqala usesithela ngokushesha usehamba njalo. Usefika ekhaya kasalali usetshena undunankulu yakhe uPhuzane uthi hamba wena nesifazane sonke uqusukuloqo. Usehamba uthena uma asuke naye uFokothi walandela ngomuva. Kuthi bengakawu weli umuzinyathi uPhuzane naqaninqi yaqafumana impi yakwazulu yaqabulala. Wasinda uFokothi waze waphumelela ukuwela umuzinyathi. Kwathi ukuqaba awuwela kwayikhona ethola ukuphumula. Kwayikhona futhi eqona ukuthi uPhuzane ufile. Usekhukhula enyusa umzinyathi.
 4. Uthena uma esenyuke kakhulu nomzinyathi wase uyama. Wayenamakhosikazi awu 6. Kuthena ukuqaba awele uzulu wadela

/waphinda.....

MEM

3497

waphinda emva. Wase uyakha umziwakhe omkhulu enhla nowa umzinyathi. Wakha umziwakhe eduzane nentajana kuleyo ntajana kwakukhona umufudlana. Kuthena ngamhlomunye uFokothi engazilutho kwafika impi enkulu yamaNdlela. Lempi wayilwa naye uFokothi namadodana akhe. Kwathi inkosana yakhe uMbabane yafela kuleyompi lapho kusuka lomfudlana omuncane esendla komuzi kaFokothi wase ewuqamba ngokuthi uMbabane. Namhlenjane uMbabane indawo enkulu impela yakhelwe abaningi abantu.

5. Kuthena uku⁶a ilimale indodana yakhe uMbabane wase uyazinikela uFokothi kumaSwazi enkosini uKhakanyeki Nkosi uyise ka Gamulakhe. uKhakanyeki usemenza induna uFokothi. Uthena uku⁶a afe uFokothi washiya indodana yakhe uManqondo. Kwathi naye uManqondo wamenza yona induna uMkhakanyeki wasuke waxabana nondodana ka Mkhakanyeki uGamulakhe yase isimukhipha ebuduneni. Kusekuthi uManqondo esezala kwathi uNtombizodwa wakhe. 6elu uManqondo wamfundisa. Kuthena uma eseganile kwa Kubeka wagana umuntu oyi Roma isonto lakhe. 6ase 6ehlala eDannhauser naye umyeni. uNtombizodwa waze waqamba isikole sezingane kulendawo eDannhauser.

6. Isikole

Kuthena ngokushonelwa unina umyeni ka Ntombizodwa washiya ekhaya ngo⁶a uyise esethathe omunye umfazi ka⁶aze 6ahlala kahle kuyena. uGundu usemuka. Bahlupheka uGundu no(Ntombikayise) Ntombizodwa. Kwase kuvela umnumzane uMthembu esecela uGundu uku⁶a avumele uNtombizodwa afundise izingane zakhe. Usevuma uGundu. Izingane zika Mthembu zazizinhlanu. Wazifundisa uNtombizodwa kwayazaze zaziningi aza⁶ezisanela ekhishini. Se⁶ecela umfundisi wasema Romoni uGundu 6eno Ntombizodwa uku⁶a makavule isikole kulendawo athenge indawo akhe indlu ekulu futhi. Wavuma umfundisi uNichol, 6asakha isikole esikhulu.

7. Wayeseqala ukuhola kumfundisi uNtombizodwa. Wahola imali eningimanjena kuhakuqala eholelwa uMthembu. uMthembu wayemuholela el ngenyanga. Manjena sekuyisikole esikhulu sakwa Hulumeni. 6onke otishela 6a⁶ehlalakuyena uGundu a⁶aqambi 6esikole.

Njengo⁶a lendawo yase Mbabane ayinawo amanzi kwakuthi

/ngezikhathi.....

s497

ngezikhathi uma libalele ilanga lomfula o kuthiwa u**Umbabane** ushe. Kuthi uma usushile kumbiwe esihlabathini imigodi kuze kushone phansi. Kulindelwe amanzi ukuthi aze aphume kuhlalwe lize liyo shona ilanga kuvukwe ekuseni. Kuthi bangakha abanye bashiyele abanye. Kwesinye isikhathi aphele abanye bangawa tholi kwenzeka

8. ukuthi abantu baze balwe kodwa bebangawona amanzi. Nanamhlanjena kusenzeka loko. Kuthi ngezikhathi uma izulu lina kakhulu ukudla okulinyiwe kushone phansi njengoaba indawo iyisihlabathi.

Izinkomo zonake zaziqutshwa zisiwe emuzinyane kude impela ziyophuziswa khona. Kuvukwe ekuseni izinkomo zibekiswe emuzinyathi. Kuthi abavilapha ukuzisa e**Mzinyathi** bambe umfula omncane bahambe namabakede, nezimbiza beyokhelela izinkomo. Abanye njalo bangebe basawathola sebezobeka khona e**Mzinyathi** bayoziphuzisa izinkomo. Babophele nezinkabi ngezihlaphi beyokukha wona amanzi. Okuphuzisa

9. izinkomo, nawo kuphuzwa abantu. Kwathi ngokubonoloku abantu bahlangane benza amadamu. Bavimbe izindawo ezinamanzi ukuaba angagelezi kakhulu ehlobo. Maningi amadamu kulendawo. Kuyaye kuthi ebusika ashefuthi uma izulu lingananga kakhulu. Bese kumbiwa futhi kwenziwa sona leso. Njengoaba nezinkuni zokubasa azikhokulendawo kubaswa izinhlanga, namahleza namalongwe, okuthezwa nawo kucatshawa. Izindlu zakhona zakhiwe ngomugubane mivama yazo njengoaba amasoye awekho nangamatshe ezinyela amuhlophe ngoaba kungekho indawo yokuhlaba amasoyi. Zifulelwa

10. ngotshani phezulu. Ukudla okulinywa kulendawo izindumba, nezindlu, namantongomane. Yikhona kudla kuvumayo. Amabele abawalimi kakhulu. Umbila bayawulima impela nawo ngomunye unyaka uyavuma ngomunye njalo uma lingabalelanga, lagcugca izulu ubakhona umbila.

Kuthena k esanda kufika u**Fokothi** izinkomo zakhe eziningi zafa kakhulu. Kwathi umfowabo u**Tusini** wesuka yena wemuka kulendawo wabeka kwelase mhlumayo kwabakwa Sithole baka **Matshane**. Wafike wokhonza ngoaba emazi u**Matshane** emazela kwazulu. Usehlala kwathi ngokufa kuka **Matshane** kwase kuvela izimpi iziningi phakathi kwaaba **Thembu** nabakwa **Sithole**. Lapha u**Tusini** walahlekelwa

11/okuningi.....

s497

11. okuningi. Uthena esuka webeka eMachunwini kwafumaniseka ukuthi ayalwa amachuni nalaba bakwa Sithole nawo futhi amachunu. Wayebaleka nendodana ka Matshane encane okwenza amachunu angabavumi. Acamanga ukuthi bayizindloli zabakwa Sithole. Kuthena uma inkosi ithi mababulawe basinda kodwa, kwasa sebengekho emachununi uTisini geno Hlafuna wenkosi yama Sithole. Uyise uMatshane wayethunywe inkosi yakwazulu uTshaka ukuba yena azoqeda amazimu kuleli lasesilungwi. Kuthena uma efika wafumanisa abakwa Lala. amalala. Walwa nawo wase uyawaxosha njalo wona amalala.
12. Kuthena ukuba amuzwe amazimu ukuthi usefikele uMatshane asuka nawo abaleka. Uku baleka kwawo akwela uNdi. Kwathi inkosi yabesuthu ngokubona ubuncane besizwe sayo yase yenza isulokuthola amazimu abeyibutho layo. Yawalimela ngobayazi ukuthi amazimu eziwa indlala yezimpi zakwazulu zika Tshaka. Uthena angawaxosha uMatshane walwa namangwe nawo wawehlula aMangwe. Uzeyena wanqotsha yibona abamhlophe. uTshaka wabona ngoaba bonke abantu bakhe ababaleka kuyena bangabe basabonakala. Nebala kwakuyiwona amazimu ayedla abathu baka Tshaka. Antshontshe nezinkomo zika Tshaka.
13. Kwafa amadodana akhe amaningi. Uthena noma esemubiza umfowabo uFokothi aka bonaze asavuma waze wafanaye uFokothi. Kuthena uma esefile washesha wafanaya futhi uTusini. Kwasala amadodana akhe amafile uDube no Dlula wonake asheshe asuka kwelakwa Sithole abeka kwa Ma baso eduzane nase Mnambithi lapho namanjena inzalo yabo isekhona. Indawo yabo Shevili abaningi bamadodana babulawa izimpi zakwa Ma baso zika Bande. uBande wayelwa nabakwa Sithole nabakwa Kumalo. Kulapho aphelelakhona amadodana ka Dlula geno Dube. Abanye kuwona baphindela kulona leli lika Fokothi kwelase Mbabane lapho beseekhona namanjena.
14. uJani Mcunu nabathembu.
- uJani Mcunu waye akhe ngaphezulu emhlangane. Njengoaba bonke abenkosi bakhe khona. Kwathi ngokungezwa kuka Jani waze waya emhlumba maduze nase Winene. uJani esewumufana wayegangile kakhulu. Kwakungeyena umfana owayelungile. Wayelwa nabafana abakhulu kunaye abelamaya. Kwakuthi noma kuyodliwa iphaphu uJani

/angabuyi.....

- angabuyi engalwanga. Wayebuya enamaphuphusi amaningi ekhada. Kokunye enezingozi eziningi ekhanda. Kwaya bamesaba abanye abafana ngobushinga bakhe. Kuthena uma eseqala ubunsizwa wenziwa igosi lezinsizwe zendlamu. Kwathi ngoba kwakuyindoda elelwa
15. futhi bayixosha emhlangane. Yasuke yaxabana noMzocithwayo. uMzocithwayo kwakuyinduna kaSilwane inkosi yaMacunu. uSilwane umfowabo ka Gabangaye owafela eSandlwane ngempi ka zulu nabamhlophe. Kwathi ngokufa kwakhe uGabangaye kwase kuba uyena uSilwane inkosi Kwathi ngokumudingisa kwake abamhlophe ngoba bembona ukuthi unocuku. Kwathi ngempika Bambatha ka Manciza nabamhlophe naye uSilwane wafuna ukulwa nabamhlophe. Kwathi ngokudingiswa kwakhe washiya uMzocithwayo esikhundleni sakhe sobukhosi. Kwayathukuthelisa amacunu loko ngoba wayekhona owenkosi uGiba. Wahamba ngaleyo nkathi uJani mcunu waya eWeneneni.
16. Kwathi noma esekhona lapha uJani waqubeka ukwenza izimpi. Kungathi naye wayebanga ubukhosi nalaba benkosi, baka Phakade kaMacingwane. Kwathi yena wafuna ukusuthatha ngempi ubukhosi. Kuningi uJani ehlasela emhlangane yena esese mhlumba. Kwafumaniseka ukuthi bayamehlula laba benkosi. Uthena ngokubona loku uJani wayeselwa naba Thembu. Asikho isizathu esenza uJani ukuaba ahlasele aba Thembu wenziwa yilona ucuku. Wathi ngokubona ukuthi uyehluleka kwa**akubo** waye sexabana nabaThembu. Kwathi kuphuzwa utshwala emuzini ka Gundane Mthembu. Kwathi sekuphele amasonto amahlanu kade labambene yona eka Jani naba Thembu yase yaxoshwa
17. eka Jani sekuhlwile. uGundane wayixoxa ukudumelana kwayo phuzukwe Nzinhlophe, kade kuwumusindo kwama**baso** uNtshali. Kwathi ukuaba abathembu babone ukuthi amacunu asehlola impi. Abathembu base begudla intaba inzinhlophe eyamacunu isekude kuthe uma isisondela wase eyaba owenkosi uKufakwezwe. Kwathi kuhle uGundane ayihlangabeze yikhona izakuza kalula icamanga ukuthi aba Thembu bayabaleka. Wathi kuhle bayihole kancane. Kuthena umasebeyongena emahlathini aseNzohlophe bese beqinisa ukuze nalena ikwazi ukuvuka idumele.
18. Lena eyayicashile yayinowenkosi uKufakwezwe. Kuthena ukuaba iphonsane ehlathini phansi kwenlabo yadumelana kanzima. Kanti

~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~

/lena.....

s497

lena ehamba nowenkosi isivimbe ngemuva. Athe ephenduka amacunu afumanisa sekuku6i nangemuva. Yadumelana kakhulu kwafa amacunu amaningi. uJani yena wasenda ngo6a wangena ehlahini isabambene nelinye ihlanzana waphumelela ukuhuhuluza engabonakaliyo. Kulena a6aThembu bahlabana impela. Kuthe inqamuka wayengasa bonwa uJani. Sebehamba a6a Thembu bephinda emu6indweni. Kwathi izidumbu zamadoda afileyo bazicuya njengase mpini yabakwa Zulu nama Guru.

19. Impi yabakwa Zulu namamacunu yahlangana emini ngesonto ephuma amasonto. Kuthena uku6a ihlangane kwathi a6afana ba6asa ngaphambili ngoku6ona ukuthi bazobaleka. Kwathi uku6a iyohlangana kwathiwa a6angiyi beki kuhle babekephansi ngo6a bazoshaywa uvalo uku6ona imikhonto. Kwaqasha ~~ix~~ izintethe. Kuthena uma isihlangene kwasuka izintuli zabeka phezulu. Kwathi umuzuzwana bayifaka ~~m~~ ezindongeni lena eyakwa Zulu ngo6a yayihlehlayona. Kwathi uJimu Myaka wahlabana ngamadoda amathathu. Enye kwakuwukwenya wa6o. Iganwe uShelele. Kwathi kanti uyamubona usecashile ezindongeni
20. ngezidumbu zamadoda. Esezifulele ngamathumbu abanye a6afileyo. Wathi angamubona uJimu. Wazikhalela kodwa uJimu akazange amuyeke ngo6a naye wayesaba ukuthi abakhu6o bazolwanaye bamubulale ngo6a empini akukhethwa lutho. Uthe noma emubulala wakhala ngokuthi aze amubonisele abantwana bakhe. Kuthena uku6a bayixoshe eyakwazulu bashisa imizi manjena. Kuthena beyishisa kwase kuhlwile Amakhosikazi nezingane kwaphuma kwagcwala emahlathini. Kwathi amadoda ayesasele aqonda ezikangala nese Ngome. Kuthe e6usuku amacunu abacuya laba bakwaZulu. Kwathi amaphoyisa nononqayi befika kwafumaniseka ukuthi abanye sebecuyiwe. Kwathi abaningi kumacunu
21. ekade besempini babaleka bagcwala ezintabeni nasemahlanzeni. Kwakuthi amakhosikazi abasele ukudla ngakusihlwa. Abaningi babanjwa. Kwathi nabola6a abathi bacashile babanjwa. Kwasinda ababalekela ezikangala abanye bemuka impela banqonda emvoti nase ba6omvini naseNgubemvu. Kwathi uJimu yena waqonda eMgungundlovu. Kuthena ngokuphela kwempi se6eboshiwe abaningi wabonakala. Kodwa akumange kusamusiza ngalutho ngo6a wabuya esegula ka6i ehlanza igazi. Futhi waye phupha yena uKhalimela umuyeni ka Shelele

s497

amugwazayo. Kuthena ngesikhashana efikile kwathi abakwaZulu bafuna ukumuvimbezela bamushisele ndlu. Wezwa uJimu waphinda wabaleka futhi waze wabuya esezokufa. Wabulawa iphupho lika

22. Khalimela. Lempi impi yaMacunu nabakwa Zulu. Amacunu akhe eThembeni abakwazulu bakhe ezinxiweni zikaNgotshane wase Mabeleni inkosi yamalala eyabulawa uPhakade ukufika kwakhe kuleli lasemacunwini ngaphesheya ko Tukela nanamhlanjena abathokozelani abase Thembeni nabase Thulini ngendaaba yayoleyo mpi. Akwaziwa noma kuyakuthi ngokuphuma kwaabo ejele badumelane yinifuthi ngoaba abakwa zulu basa thukuthele impela. Phoke neka Jani Mcunu naba Thembu yabanjalo. uJani akaphumulanga woyabayoda njalo waze waphuma ejele uthena angaphuma wayihlomisa enkulo yaMacunu ukuaba iyokulwa naba Thembu.

23. Kuthena kuphuzwa kuhleziwe njena. Wayixoxa uGundane egazilutho. Kwathi uSimula Mthembu ephuma eyocama wabona abafana babaleka bexosha izinkomo. Usebiza yena unnumuzane ethi noku ngibona abafana babaleka bexosha izinkomo. Asephuma wonke amadoda. Usezwakala omunye umfana uthi isingene. Asehlomanjalo nawo amaThembu. Zasuka izinsizwa zahlanga beza abafanane zinkomo. Kwezwakala uphondo ukuthi isifikile eyaMacunu. Ilanga lase libantu bahle. Lithena lishona yayifinyelela kweminye imizi yamaThembu yayisha njalo ishiswa abase macunwini. Bashisa imizi enganeno ko Tukela. Kwathi izinkomo babaleka nazonjalo baziweza uTukela. Kwathi amakhosikazi abaleka awezwa uTukela. namadoda

24. alandela ngemuva nezinkomo nezingane. Izulu lalina ngalolusuku. Kodwa uTukela lalingagcwele. Kwathi ukuaba umukhosi uzwakale kuaba Thembu bahloma nabo. Kuthena zikhala izinkukhu zokuqala yayizwakala iwela uTukela. Kuthena ingawela wayimisa uGundane. Akathandanga ukuaba idumelane ngoaba kwakumnyama. Kuthena umakx kuthidwengu ukusayabona. Aaba Thembu badumela ngokubona ukuthi nakulapha ikhona. badumela entshweni ku Jani. uJani wayikhulula ngawonke amakhala ukuaba ibambe kanye kanye. uGundane yena wayigiya impi yabaThembu ayaabamba kanye kanye. Amacunu ayidumela ayiphonsa ezinkwazini ezinkwazini zoTukela. Kwazisa ukuthi

s497

25. umfula uyangenisa manjena kwathi abanye bethi bayawela bemuka nomfula. Kwathi neyayingaka bambi yabona ukuthi Amacunu ezanayo. Yadumela qede yabuye yahlehla. Nayo yabaleka futhi. Kwazisa ukuthi ukuthi amacunu akhokha isibongo asenziwa abeThembu. Yehlulwa eyaba Thembu. Kwathi namacunu ethi ayayixosha avinjwa umfula. Nayo lena yalanyulwa abamhlophe. Kwathi uJani nephini lakhe uPhunga babanjwa. Kwathi uJani yena wabanjwa wase uyadingiswa ngendabaye zimpi. uJani lona waye ngaqala ukulwa. Yayesexabise izizwe eziningi. Kuze kube namhlanjena akwaziwa ukuthi uJani washonaphi. Akaphindanga abuye. Kwahanjiswa umuziwakhe wonke. Akwaziwa ukuthi washonaphi.

26. Izibongo zika Jani.

Udeda ngendlale, ngafika,
Uhlomendlini wawo Phakade,
Umabala amafafa ufufubele.

Owele uTukela ngezintuba ezimazombe ujukujela isikuni somulilo ngaphesheya ko Tukela. Ngoaba wajukujela abeThembu. Inkomo edlayodwa ngenzenjani. Adleyedwa ngokushiya umuzika yise engaziwa. Dlabana, Dlabana, uhlabane ukuphuma kwelanga. Udeda ngendlale ngikuphumuze. Unodumela akadirwa izingazi zamadoda. Uqotha imbokodo nesisekele ngoaba wadudula, washisa izindlu ngonyezi. Madoda mthula nje nimuboni usefikile, Okandaaba usebonekele, mudedeleni edlule. Amadoda azetshatha izikhali. Owendlula kadeda ngendlale ngonyazi phakathi kwesikhala zamadoda. Izeze elimnyama lika Macingwana ndaba.

27. Kuthena ukuba adingiswe uJani Amacunu ase ayesabanjelo. Kwasekuthi uSilwane naye wadingiswa emva kuka Jani. Omunye futhi owadingiswa owenkosi uGi6a ngoaba yena wabangisa uMzocithwayo kathi uyena wayebekwe inkosi uSilwane ukuba abeyinkosi abambeke uSimakade wenkosi uSilwane. Kwathi ngempi yezindela eyavezwa uGi6a naye uMzocithwayo kwase kubekwa uMtshudi ukuba abambeke uSimakhade. uSimakade uzalwa inkosikazi umaNgu6ane ubesafunda Edendale ngase Mgungundlovu. Izimpi bekungathi zingcono kuba Thembu naMacunu. Okwamanjena kusalwa izigodi zase Macunwini

s497

zodwa. Ilezi Ezintandaneni, Emhlangane, oPhathe, Emanyiseni, Emadulaleni, Kwanxamalala, KwaDumakude, Ekuvukeni, oThulini, eThembeni, eTshekane, naSimumu. Kulezi zindawo zamacunu na6a

28. Thembu izikolo azifuneki ngo6a kuthiwa izingane ziyabunguka uma zifundisiwe. Kwala nezingane zamakholwa kuthi uma sezikhulile zingaphuma ezikoleni zikhumule futhi zifake amabeshu. Izikole kulezizigodi zase macunwini ziyingcosane. Esikoleni sakwa Dumakude, yisona sikole sakwa Hulumeni. Ezinye eza6afundisi. Esigodini sakwa Nxamalala asikho isikole. Esigodini sakwa Hlathi Shezi induna yase Tshekane asikho isikole. Esigodini saso Thulilini lweZulu kasikho isikole. Esigodini saso Phathe asikho isikole. Esigonisase Madulaneni asikho isikole kwesika so Tshangane Dumakude induna yase Madulaneni. Emhlumba kasikho isikole. Esimumu kasikho isikole. Izikole zise Thembeni nase Mhlangane.
29. nase Mashunka nakwa Leje. Lezizikole eza6afundisi kufundelwa ikhethekisima kuphela. Ingane ithi ingangena ebandleni iphume. Izikole zama Luthele ezandile. Yingo6a u Otto oyemamulungu omhlophe owafika kuqala kulendawo wayeyi Luthela. Kuthena uma efuna ukuvula izikole zakwa Hulumini awavumanga amacunu wehluleka. Lezi ezikhona eSakwa Dumakude, nesase Mthatheni zisendaweni ka Hulumeni emthathini. Lezizindawo ezimbili yizoma zisiza a6antu uma kukhona izimpi a6antu ba6alekela khona ba6asinde. Ayesa6a amacunu ukuhlasela kulezondawo, ngo6a kuyizindawo zika Hulumeni. Lezizigodi engizishoyo zinkulu impela zifanelwe izikole ngantathu isigodi sisinye. Izingane ezifundayo ziyinsini
30. na6azali 6azo 6ayinsini enkulu ku Macunu. Azifundeli lutho zifundela ukukwazi ukubala kuphela. Azifundi zigcine naku Standard IV. Kusuke kuyinhlanhla uma ingane izeyaphumelela uStandard IV. Kuyenzeka kwesinye isikhathi amantombazane agcine ku Standard IV. A6afana 6aphuma kuselena ngo6a 6ayelusa izinkomo nezimbuzi into efuywe yala6a6antu kakhulu. 6aphuma 6ayofundela nokulwa ngo6a esikoleni a6akufundeli loku. Ukulwa a6afana 6akufundela ehlane uma6elusile. Indlamu 6ayifundela ezindaweni ezikhethiwe ukuyofundela yona indlamu. Ifundelwa

s497

kanye ngesonto. Kuhlanguana izintombi nezinsizwa kuyofundelwa ehlane kukhetwe nosuku futhi. Kuyiwa ntambama emvakwamadina.

31. Kubuywe lingakashoni nelanga kodwa selibantu bahle. Insizwa engaveli umakusafundelwa ayihlangani nezinye izinsizwa umasekusi-nwa emusindweni. Futhi ithola icala kuGoso wezinsizwa. Nentombi kunjalo engaveli ithola icala kwezinye izintombi. Naleso, nayileso sigodi sinendawo yaso namagoso aso. Kuhlanguanwa emusindweni umasekuqudelwana. Kuzothi ngokwehlulwa esinye isigodi sekuwela impi njalo sekuyaliwa. Nezintombi zinba konaloko. Igoso lendlamu alihlangene nelempi elempi lilodwa. Kuthi kungaphela ukufundela indlamu, kufundwe ukushaya induku. Abanye abuyalapho banzingozi kodwa kungabi ndabazalutho ngoaba bekufundwa njalo nezindaba ezithile ezimayelana nesigodi zibikwa khona lapho esigcawini sendlamu.

32. Into eyaziwa kakhulu futhi kulendawo ukweshela. Ungafumanisa izinsizwa mihlayonke zehlazenyeka zivela ekwesheleni. Intombi yesigodi kayeshelwa. Intombi ethanda esigodini kabayesheli abanye nomabeyithanda. Awukho omunye umusebenzi owendlula lona. Abadala ukuphuza kuphela utshwala emizini. Uma insizwa isizozonywa ifuna imali ukuze ithole iphasi kuleyontombi. Intombi iqonyelwa ezindala. Kuthi eseshelini zayoaba yikhombise oyena efanele ukuaba ingamuthanda. Zazakumutshena izinkehli ukuaba abafika alande iphasi lakhe ngelanga elithile. Nayeke usezomema enye insizwa ukuaba imuphele kezele. Kufuneka aye ephethe u 30/- ukuze zimunike iphasi. Uma ingekho lemali akanakuqonywa.

33. Iphasi lele lenziwe ngobuhlalu, lefakwa entanyeni lensizwa. Lisuke lenziwe iyona intombazane. Uma insizwa isiyilethile imali sezizokwabelana izintombi kulemali ziyothenga amaswidi. Kuzakuthi lena eqomile yona ithole imali eningi ngoaba izothenga ingubo yesoka. Ezinkulu, izikehli zizoyilaya manjena encane ukuthi uma efikile umfana kuhle ingaqali ukuhlangana nayo ngosuku lokuqala. Nembala sebeyokulwa kuze kuse umfana nentombiyakhe. Izakumehlula ngelanga lokuqala. Usezohambake umfana lona. Yona

s497

- isizovuka iyoxexela ezinkulu ezayiqomelayo ukuthi khambe kanjena. Zizoja6ula uma ukuthi umfana wehlulekile ngalolo suku. Useyo6uya ngosuku olulandelayo isilungile manjena. Umfana nentombi yakhe 6alala ehlane. Intombazane ize nezingu6o kayifiki nazongosuku
34. lokuqala. Ize ifeka nazo ngosuku lwesi6ili. Nokudla ayimenzeli ngosuku lokuqala, imenzela ngosuku lwesi6ili. Isoka lidla ubontshisi notshwala. Aliyimdli inyama yasemuzini, namasi asemuzini aliwadli. Intombi ithi ingaqoma 6ese izilindisela ngawo ubontshise ukuze kudle isoka. Amasoka awazi6ikeli izintombi uma ukuthi ayeza. Izintombi zona ziyawatshela amasoka umazihamba nomaziyaphi ukuze amasoka angahambeli.u6ala. Amasoka afika kuhwalele emuzini amanye ezwakala ngezimpempe ukuthi u6anike lowo. Izintombi zona ziyazi ukuthi impempe uma ikhala kanjena i6iza u6ani. Sezizomutshena ukuthi uyafuneka. Isoka selizo6ona ngayo intombi ukuthi izwile isifika kulona. Uma isa6ambekile izothumela ezinye ukuyokwazisa isoka ukuthi iyeza isa6ambekile.
35. Izinsizwa zakuleso sigodi azilenzi lutho isoka, ngaphandle umakuliwa. Azilisukele futhi esigcawini. Kuthi uma selihamba selehlukene nezintombi e6eziliphele zela ziqamuke izinsizwa. Nalo selizo6aleka. Nokofuthi konaloku kuya6atshazwa kukhuzwe umuhlola. Nentombi isaku6azisa njalo la6o a6asukele isoka. Isoka umalize entombini liza livuru lilekahle impela lihlomile futhi nga6aphela lihamba u6usuku lingahle lihlangane nezitha zentombi izimbangi. Yizonake, izimbangi ezihlupha amasoka ngo6a ziyawa zuma. Namakhelwa kunjalo kuleli lasemacunwini ahamba ehlo mile ukuze azivikele nasezitheni zezintombi. Isoka liyawuhlonipha umuzi waku6o wentombi. Intombi yakhe umuntu kuthiwa isixe6e sakhe.
36. Ukuvunwa kwama6ele.
- Kunhlo6o ningi ukuvunwa kwama6ele loku. Ama6ele anomuse6enzi omuningi ngo6a kuthi umasekuqedwa ukuvunwa 6esekuya finywa amafindo kuvalwa isaqotho, ukuwisa kwesulu. Kulandwa umuntu oyinyanga yokuvimba isigqotho singashayi emasimini. Kunjengoku vimba umuzi wendoda. Kuyekufunwe izindukwana zomnyezane

/6esezinqunywa.....

- 6esezinqunywa kancane zingabizinde kakhulu. Lezizinduku kuthiwa abafana. Zizodwa ezibethelwa zizungeze ikhaya zivezwe kancane kuthi loku okuvelile kunidwe ngomuthi omnyama unjenge pholishi emnyama. Kuzakuthi abanye abafana bafakwephezulu endlini babe babili nomabathathu ngobukhulu bendluleyo. Kuzakuthi abanye bafakwe eminyango abafana. Abanye emakhamelweni abase makhamelweni
37. bafakwa indlu isuka. Laba benzela izitha ukuthi zingafaki owazo umuthi, noma wezulu noma umbulelo, noma amafufunyana. Kuloko umuntu ukhipha inkomo. Nokuvimba umpezulu inkomo. Ukuvimba izinyoni, nokuvimba amatshe 2/-. Kuzakuthi laba bafana abangabethelwanga belindiselwe izulu umaliza kabilinamatshe nalapha liduma, libaniza. Bayebethulwe emusamo endlini bakhiywe bafakwe babekiswe lapha liqamuka ngakhona izulu. Kuzakuthi omunye umfana abesemunyango. Umalaba bafana bengakhishwanga liye liba fune izulu ukuaba lingalimaza umuzi wonke. Kufana noma kukhona inyanga elaziyo izulu ithi ingalibona ukuthi libi libisicashi endlini umbani uyayilanda ulimaze labakhona lapho endlini ngoba
38. ufuna inyanga. Abanye bayeyikhipha endlini ngoba ilicabile izulu leli. Noma kuvinjwa amabele kuboshwa amafindo azungeleze amasimu. Kuthi kulamafindo kumbelwe izikhonkwane phansi ezinomuthi wokuvimba amatshe uma izulu lize kabi. Lomuthi nawo ufana nowo muphezulu kodwa wehlukile kancane ngoba ezinye izinyamazane bayazishiya. Kuyaye kube kuhle wonke umuntu avimbe ukuze lingayitholi intuba yokungena emasimini. Uma kuzovinjwa kuyamenyezela yonke indawo. Nangempela izulu lingabe lisa wisa amatshe. Kuzakuthi uma esezovuthwa amabele kuqalwe ngokulinda izinyoni ezuvadlayo. Umakulindwa kuvukwa ekuseni kuphethwe amalengisi. Kuyashinqiswa emasimini, kulengiswene zidwedwe ukuze izinyoni zethuke.
39. Zimandla ekuseni, nantambama. Kuzokuthi uma olindayo efika ensimini aphonse ngelengisi lakhe. Amemeze njalo, azule nensimi yonke ukuze zingakwazi ukuhlala. Kuzakuthi emini aphumule. Kodwa uma izulu lilibi liguqubele akakwazi ukuphumula. Zimandla ngalezi zinsuku izinyoni lizi liyoshona. Kuthi uma

sekukhona izikho6a zikhiwe, kufunwe nenyanga yokuzivimba. Izinyoni zivinjwa ka6ili ku6uye kuvinjwe namaju6a. Zwinjwa kanjena. Kufunwa inyamazane yazo ixoxo. Kumbiwe umugodi lifakwe ekompini 6eselwalwa leli kophi sekuzo6aswa phezu kwalapha kumbelwekhona inyamazane leyo. Kuthathwe namakho6a ama6ele ashiswe kuze kuqume inyamazane lena.

40. Kuthi x umasezilahliwe izinyoni 6ese kulindelwa aze avunwe ma6ele, engakavunwa esevuthiwe kuvalwe amaju6a. Amaju6a wona avinjwa wodwa wona ngo6a awavimbeki kanye nezinye izinyoni. Kothi ema esevuthiwe avunwe. Ukuvunwa phakathi nensimu. Esizeni kuthathwa izinhloko zibekiswe phansi zendlalelwa izinhlanga kuqala ukuze kuthi noma lina izulu anga6cli. Kothi musukwana iphelile insimu sekuzolungiswa isiza sokubulela ama6ele. Kucethwe kuqala kusindwe. 6esekulandwa ama6ele ngezinqola alethwe esizeni. Asazobulwa izinsiza zenzelwe utshwala uku6a ziphu namakhosikazi aphuze futhi eliwe ama6ele.

41. Ukuda6uka kwa6aka Makhathini

La6a 6anzalo yakwazulu ukuze kuthiwe a6akwa Makhathini kusukele ekuxoshweni kuka Ngotshana. uNgotshana yena waye umnumzane esifundeni sakwa Thinta kwaZulu. Kuthena ngokufuya kwakhe inyoni kayiphumuli inkosi yase imuthukuthelela. Kuthena musukwana inkosi imbizile izo6uza ukuthi izinkomo ezika6ani na? Wa6ona uNgotshana ukuthi usephezu Kokufa manjena. Lezizinkomo wayenazo uTshaka engakafi. Kuthena ngalanga linye uDingana inkosi izihambela ya6ona izinkomo ezimhlophe zigcwele isifunda sakwaThinta. Use6uza uDingana ku Nzo6o unceku yakhe ukuthi

42. leziyankomo ezika6ani? Usephendula uNzo6o. Usethi ezomnumzane uNgotshana. Usethula uDingana akasho lutho. Use6ona uNzo6o ukuthi uDingana uphatheke ka6uhlungu usemu6ikela uNgotshana ukuthi makazisuse x izinkomo ingaze inkosi iphinde izi6one. Phela inyoni kayiphumuli x izinkomo zamakhosi. Sengathithi wayenunyelwe uTshaka uNgotshana uku6a azifuye lezizinkomo. Impela yozo kwakungezakhe uTshaka zigcinwa uNgotshana. Kuthena uku6a afe uTshaka akaziveza lezizinkomo ku Dingana. Use6ona ukuthi unecala use6ikela

- usebikela umfowa6o uSikhotha ukuthi usehamba manjena. Ususwa amazwi ka Nzo6o. Usavuma naye uSikhotha. Se6e6aleka musukwana
43. inkosi ithumele ku Ngotshana ukuthi iyafuna uku6onana naye. Usevuma esithunyweni sengathi wolandelayo. Sesihamba isithunywa. Sesi6ika ukuthi usefikile. Kanti kuthena nga6o lo6o 6usuku ~~u~~ weqa naye umfowa6o uSikhotha. Kuthena ukufika kwa6o emuzinyathi 6afumana umufula ~~u~~ ugwele 6ase 6ewewusa njalo umzinyathi. Kwathi enhlanganweni yomuzinyathi nothukela 6awela. Uhambanjalo kayedwa unesizwe sa6antu. Kwathi uku6a a6one ukuthi izinhlozi ziningi manjena wadukisa umukhondo wakhe. Wazi6iza ngokuthi unga Makhathini. Kuthena ngokusho njalo wasiza uNgotshane waphumelela
44. ukufika eCaphane. Lapho ngokwesaba wayesezi khonzela khona kumnumzane uDlomo. uDlomo usemusa enkosini. Usetholwa uNgotshane lona. Usefa sekuthi uNobeyu indodana yakhe isigcina wonke amasiko amaBaca. A6akwa Makhathini nanamhlanjena 6ayasika ezihlathini 6agcina usiko lwamaBaca. Kwathi uNobeyu washada nentombi yamaBaca kwelase Caphane. Kuthi uma izingane 6eziyeka 6angazisiki zebuye zizobosha ekhaya nomazisehlane. Ukusika loku kwenza izingane zinga6oshi ekhaya. Ezinye zicame endlini noma sezikhulile umazingasikwanga. Ezinye zivaleke amehlo ngo6a zingasekwanga. Futhi umuntu wakwa Baca uma engasikanga aka6ukeki,
45. igazi lakhe ali hlambuluki. Lokukusika kuthiwa ukuklakla. Kuthena uku6a akule uSikebe indodana ka Nobeyu wehlukana noyise 6axa6ana Uyise wayefuna ukulinika uVizi ifalakhe lonke. Usethukuthila uSikebe usemuka nonina yonke indlu yakwa6o. Usesala uVizi noyise. uVezi owasendluni encane. Kwathi ngo6a uyise uyamuthanda unina wafuna ukumenza nkosana yakhe uNobeyu. Kuthena ukuphuma kwakhe uSikebe watholana namaSwazi e6aleka eSwazini. AmaSwazi ayehamba noAlson Nell owa6aleka eSwazini namakholwa. Inkosi yayifuna uku6a 6ulala. 6afumanisana kwelase eDindeli.
46. Kuthena ~~u~~musukwana a6akwaSigweje 6enyuka 6eze kwelakwa Hlathi wenyuka na6o uSikebe waze waphonseka kuleli lika Mahlasela Vilakazi induna yakwa Ndlela. Namhlanjena sewafa ~~u~~Sikebe kukhona amadodana akhe oVelaphi, noSic6ekwana. Na6o 6asalugcina

usikolwama Baca. Abantu sebaza bathi laba abakwa makhathini amaBaca. Kanti akuwona amaBaca. Okwenza izinzalo yabo ifuze eBaceni ukuthathana nawo amaBaca. Nokubamnyama loku benziwa ukuthathana nawo amaBaca. Ukuza kulesisika mahlasela kaZikali kaMangcobo ka Ndlovu ka Vilakazi weza nomfo kaNombindi nkosi umaHlala oyena nduna yabakwa Sigweje kulesi. Sika Mahlasela isifunda. Phela laba bakwa Ndlela behlukana kaningi ngoba abakwa kunene abase bukhosini kwaNdlela.

47. Kuthena ukuaba bakhe kwafumaniseka ukuthi njengoba abakwa Kunene kanti abanye nabo abakwaKunene bakulesisika Mahlasela kaZikali. Umahlasela lona kwakuyinduna kaGamulakhe Nkosi wakwa Ndlela. Kuthena uma abafuna ukubuyelana nabakwa Kunene kwaVimba izigebengu kwafumaniseka futhi ukuthi uSigweje usenabantu abaningi manjena. Kwavela ukwehlukana phakithi kwebo. Kodwa baka badumelana ngawo umkonto kwafumaniseka ukuthi uSigweje unamandla kakhulu. Wehlulwa uGamulakhe. Kwathi ukufika kwebo kuleli lese Kalibasi bafumanisa amazimu namalala amazimu ayesuswa abakwa Sithole kwelase lenge. Athena angababona emukafuthi aqonda.
48. Ondini: Kwathi nokuaba laba akwaSigweje bevakashela abanye bakuwo. Amazimu abadla. Ayegcwele yonke indawo kusukela eSithothoni kwaze kwayofunjelala eHalimansi ngaphansi kuka Hlathi. Kwakuthi ngezinye izikhathi baphume inqina bawaxoshe amazimu. Aze emuka impela. Kwakungahanjwa ukusuka kwa Hlathi uze ufike kuleli lese Kalabasi. Kwathi kanti amazimu asephelile Kwabuye kwavuka wona amalala adla izimbuzi ezintabeni nawo bawakhukhula aqonda ngakhona Ondini. Yingako laba abakwakwaKunene behlukana noSigweje. Namhlanjena ufumanisa ukuthi abakwaKunene inzalo kaSigweje ayiyidli imvu kodwa laba abehlukana naye abayayidla imvu. Kuthena izwe lingangenwa abelungu babuye baphindela
49. enkosini yabo. Kumika njene abakwaSigweje abakulele bakhe eSithotho. Kwathi abaka Gamulakhe bakha Esididini, kodwa lendawo kuthiwa iKalabasi ihlangene yombili. Induna yase Sithothoni umfoka noMbinda uMahlala Nkosi ukanye nabakwa Kunene yena. Bonke

s497

a**ba**kwa Twala nabo inkosiyabo u**Sigweje Kunene**. La**ba** abase**Sididini** induna yabo u**Mahlasela kaZikhali Vilakazi**. Kuthena ngokufa kuka Mahlasela kwa**ba** u**Mjantshi Ntanda** oyena asaphethe namanjena. Inkosi kwakuwu Gamulakhe. Kuthena ngenxaya**ba**mhlophe kwa**ba** u**Bedleni** yena wenkosi u**Mkakanyeki Nkosi**. Kwathi ababalekela ondini bona belu baka Gamulakhe kwathathwa yena owenkosi futhi u**Sithuni** uba ayobusalapho. Usandakufalona wonkosi ka**Mkhakanyeki**.

50. Kuthena ngokufika kwakhe u**Mahlasela** kuleli lala Kalabasi wahlanga**be**zana nendlala enkulu. Kwase kuphilwa ngamasi kuphela. Lamasi ayivutshwa ngobonqona ngohlangu hloshana ukhiwa ekangala bese ugaywa wenziwa imphuphu. Nawo ubonqo wawenziwa njalo umbiwe phansi. Abanye b**abe** hamba bawele umzinyathi beyokwethekela bafele ezindleleni. b**ab**ulawe indlala. Abanye b**ab**ulawe izige**be**ngu. Kwakusenile impela. Kwakunezige**be**ngu ezazidla izimbuze nezimvu zizidlela ezintabeni ngokwesaba uku**bu**lawa zase zinemigodi khona lapho ezintabeni. Nomuntu uma zim**u**bone ehamba yedwa zim**u**bulale zifuna amafutha okuzelapha. Abathu ezazizamile uku**bu**lala iz**al**ukazi, nomakhosikazi. Kwaze kwamenyezela ukuthi umuntu
51. wesifazane angahambi yedwa. Kwathi ~~xx~~ nesentabeni kwa**Mahavoyo** kwanjalo zaphela izimbuze zika**Mahlasela** namanye amadoda ayekhelene nawo. Abanakanga kakhulu ngokufa kwezimbuze. Kuthena umase z**ib**ona izege**be**ngu ukuthi izimbuze seziyavalelwa sezinezisinga zasukela izinkomo. Kuthena uku**bu** ku**bu**nakale loku. Zasezeluswa manjena izinkomo. Zazeluswa izinsizwa. Kwathi ngelinye ~~xx~~ ilanga izinsizwa zaphuma inqina wokuvimbezele izige**be**ngu. Inqina yaphuma lishona izinkomo azabuyiswa. Kuthena ebusuku yabo**ba** emahlathini eduze nezinkomo. Azizange ziphume izige**be**ngu. Kuthena umasekuthatha ukusa kwayikhona ~~xx~~ z**ib**onakala ziphuma zikhokho**ba** ziya ezinkomeni. Kuthena uku**bu** z**ib**onakale ezimbili.
52. b**az**ivulela indlela yoku**bu** z**ib**inyelele ezinkomeni. Kuthena uma z**ib**inyele kwezwakala ikwelo liqamuka entabeni. Kwazisa ukuthi iziningi zaphuma zoqonda kwenye indawo. Zaseziziphonsa phezu kwalamadoda aphume**l** inqina. Sewukuphinda kwazo emuva z**ib**aleka. Zathi ngokufika entabeni kwezinkulu kwezwakala ikwelo.

~~Kwathi~~

/Kwathi.....

Kwathi ukuba zilizwe ngokusithathu lezi ezimbili zisazulezula entabeni phakathi kwezinkomo, zasuka sezibeke emuva ziceleka manjena. Sebezivimbela. Kwathi ukuba bazibambe kwafumaniseka ukuthi abantu abaziwayo uNyovana Nkosi owasuka sengathithi usephinda ~~xxx~~ emuva eSwazini nomuzi wakhe. Kwakuwumufokaza nenjena. Izingane zafela endleleni yenake wayesehinduka isela eseze ~~xx~~ eseba yisigebengu. Omunye kwakuwufelwafuthi wakwa ndaba.

53. Nayewafelwa umuzi wakhe kwaZulu. Kwathi ngokubona indlela ingekho yokuphila wagesezinike zela kukona ukuntshontsha nobugebengu. uMfelwafuthi wayengeyedwa ukusuka kwakhe kwazulu waye nabanye, nabo ~~xxx~~ baphenduka zona izigebengu ngisho izigebengu. Wayesebapha ukudla uMahlasela uMfelwafuthi uzewafela khona lapha emuzini kaMahlasela engaganangwa. Unkosi wabuye waganwa futhi wabathola abantwana. Waganwa uNtombizebayi Twala. Wathola izingane ezintathu uZandile uMafa, uNdleleni. Akahlalanga kakhulu washeshe wafa yena. Kwathi ngoku zivimbezela izigebengu kwangathi ziyaphela eMahayoye. Besekwethukela njena zicnakale. Ezinye babeziqulala. Ezinyenjalo zisinde. Izinkomo zasezeluswa njalo nazo izimbuzi namahashi futhi.

END 497.